
Зоран Глушчевић

ИЗДАВАЧКА
КНИЖАРНА
ДРУШТВО
Београд

УЖИЦЕ СА ВРАНАМА

У поднаслову ове књиге стоји да је то хроника која је повремено роман или роман који је повремено хроника, Симовић је песник и свака реченица у овој хроници - роману то посведочује. Хроника подразумева верност чињеницама, али претпоставља и извесну сувопарност стила и језика која прати чињеничко стање као да је оно главни или једини »јунак« текста. Симовић, међутим, поетски преображава чињенице иако им остаје веран. Задивљује напор и стрпљивост с којима је савладао неопходну грађу и литературу. И то говори о емотивној везаности за свој крај. Он са несмањеном љубављу и емоцијом хроничарски опева све временске фазе и целу прошлост свога града пажљиво водећи рачуна да не остави по страни ништа што је ушло или што би могло ући у физиономију града и његова специфична обележја. Али пратећи историју Ужица, он истовремено говори кроз ту историју и о осталим градовима Србије који су с мање или више сличности прошли исти историјски пут, па се не односи само на градове Србије него и на цео српски народ. У том смислу, ово је историја српског народа пропуштена кроз фокус једног карактеристичног српског града са типичним историјским одликама својственим овом тлу и народу који га настањује.

Занимљиво је на који начин, кад год му се пружи прилика, или пак он сам осети потребу да је створи, овај хроничар зачас преобраћа своју хронику у романсирану повест, згоду, духовни профил или романескну игрицу. За ту сврху служе му многа средства: духовите поенте, поетични коментари, алузивно или асоцијативно успостављање веза између догађаја, ироничан однос према догађању и историји,

затим, »излетања« из хронике своје врсте, то су, на пример, она поглавља у којима се песник бави ужичким занатима, читави мали прозно-поетски медаљони у којима је присутан не само прецизан и живописан опис заната од којих су неки одавно изумрли него и једна емотивна жица везана за доживљаје у детињству, кад су ове рукотворине плениле поглед и машту детета као најчистија песма.

У овај романо-есејски инвентар спадају духовити, хуморни, иронични или црнохуморни обрти, фигуре и поенте којима често завршава своја поглавља. Ту је познати песников метод поетске фантастике примењен у његовим драмама, као, на пример, како Срби »лете« 1918. кад су пробили Солунски фронт и похрлили у своју отаџбину, или она црна вест о нападу Немаца на СССР која се са прве стране листова шири и расте преко улица, река и преко целог неба претварајући ведар дан у мрклу ноћ. Ту је фантастика у служби поетске симболике која је јасно ангажована.

Ова књига је, по свом садржају и њеном искуству, једна готово бескрајна, јер и беспомоћна, јадиковка и литанија. Ми смо народ толико мучан и злопаћен да је право чудо што смо живи и што нас још има. Које смо ми то згрешили, какве дугове и за какве грехе и које плаћамо, има ли томе краја и куда све то води, и да ли се овај колоплет несреће и пропасти може уопште зауставити. На то као да нема одговора уопште, па ни у овој књизи. Али зато она на хроници једног града гради парадигму за целу нацију, па ко уме да чита, нек чита.

Из књиге се, провучена кроз разне историјске фазе, јасно уочава једна од патолошких црта српског националног менталитета: анархичност Срба и одсуство свести о интегративној неопходности. Поделе и узајамна или појединачна острвљеност прате нас од средњег века, поготову у 19. и 20. веку. Последњи актуални облик поделе, на четнике и партизане, нанео нам је и још увек наноси највише зла.

Аутор је пронашао, захваљујући својој поетској видовитости и способности да виђену суштину ствари најкраће формулише, особиту аргументацију коју још нико није поменуо у тој бескрајној распри и која је његов снажан прилог напорима или чак неопходности да се превазиђу идеолошке поделе које слабе и подривају моћ нације. То је онај пример из којег се може закључити да су четници и партизани претрпели веће губитке у међусобним сукобима, и борбама и истребљивању него што су укупни непријатељски губици за то време, а сукоби су настали наводно зато да би се непријатељ истерао из земље.

Књига покреће низ питања из наше савремене политичке и војне историје. По томе се она многима неће допасти, јер још нико у нас меродаван није ни поставио а камоли одговорио на питања као што су: зашто је Тито пребацио Политбиро из Загреба у Београд у мају 1940. кад је Загреб био најјачи комунистички центар а Срби стално под паском да су монархисти, реакционари и антикомунисти? Зашто прослављени комунистички вођа и »највећи син свих наших народа и народности« није дигао устанак у Хрватској него у Србији? Узгред буди речено, сам је Тито и дао одговор: јер су Срби склонили од других на буне и устанке! Зашто устанак није подигнут чим је земља

окупирана него тек кад су Немци напали Совјетски Савез? Итд. И на то постоји одговор, дао га је Ђилас, али тек пошто је пао с власти: чекали су југословенски другови наредбу из Москве, из Коминтерне. Књига се неће допасти ни онима који на романтично-идеализирајући начин доживљавају своју националну припадност овом народу, јер песник уме горко да подсети и на наше колективне грешке и промашаје. Али истинољубив човек, а то је песник по дефиницији, не сме ништа да прећути и заобиђе, па су на страницама ове књиге незаобилазно присутна и она суманута и параноидна комунистичко-партизанска гоњења »непријатеља«, и они сулуди обрачуни са сваким ко друкчије мисли и ко својим размишљањем или ставом доводи у питање оправданост и неопходност светске револуције.

Књига се ни издалека не бави само политичком историјом Ужица, она обухвата готово целокупни друштвени, привредни, културни и свакодневни живот, дакле интегрални историјат града Ужица. Каквих ту има дивних прозних минијатура, као оне о ужичким пијацама и ужичким кафанама о ужичким занатима или о ужичким надимцима.

Књига у целини представља слику наше свеукупне историјске егзистенције, менталитета и судбине, час горка и хуморна, час ведра и духовита, уносећи друге, нове, савршено објективне увиде у нашу укупну животну проблематику, увек ношена исконском, здравом и виталном љубављу према родној грудии свом »национу«.

Књига се неће свакоме допасти, јер никоме не подилази, отворено говори о манама наше средине и наших људи, и у том погледу изван је свих политикантских и лажнопатриотских, друштвено санкционисаних шема и ставова, отворено се, чак и жестоко супротстављајући још увек понегде заосталим а другде богме и владајућим идеолошким заблудам. Она нас изгони из апатије и духовне жабокречине, али на сваком месту, чак и оном које нема емотивни контекст или потенцијал, свуда дискретно, из самог прозног слога, избија дубока емотивна приврженост свом роду и граду и једна нераздвојена повезаност, и интелектуална, и егзистенцијална, и поетска, са удесом нашег човека.

Историја се понавља и то тако да делује иронично:

И као што су, прошле јесени, Аустријанци према Вишеграду иسرائили поражену турску посаду, тако су овои пролећа Турци, према Руднику и Београду, иسرائили поражену посаду кайећана Шенка.

Двострука иронија: благ, ироничан подсмех историје својим учинцима, који и не сањају да се неко са њима игра и кад напредују и ређају успехе, док они уображавају да је стварају, а историја се њима поиграва, користећи их као своје пионе. Али постоји и иронија поезије, која увиђа тај ироничан склоп односа али и то да је сама историја заробљена у немаштговите клишее и понављања, механичка и ирационална.

Некад је цела глава, посвећена некој историјској личности, као она о сердару Јовану Мићићу, сачињена и написана као изврсна прича, што се види и из поднаслоа главе: Краљевски живот и пасја смрт сердара Јована Мићића.

Чак и кад строго чињенички и са хроничарском скрупулозношћу бележи збивања и догађаје важне по град или читаву земљу, јер се судбине града и земље стално и сасвим природно уплићу и преплићу у општу судбину земље, он уме да зачас пређе у причу, романсирање, као кад главу X посвећену болештинама које харају ужичким крајем, завршава оним чуђењем пољског лекара Зелинског који улази у болницу

у којој се и после две године осећало да је некад била механа, ледајући зајрејашћено око себе, и ишљајући се да ли се иде на свету овако нешто назива болницом, очајни Зелински не зна ни шта, ни одакле да почне.

Песник је имао смисла и за занимљиве и широј јавности готово непознате појединости у којима се огледа сва карактеристичност нашег друштвеног живота, које делују, у свем прилику друштвеног морала, као прави домаћи хумор. Описујући хајдучију у Србији, писац наводи као пример хајдучке дрскости познатог харамбашу Јована Татића

који је, усред бела дана, сисао и у само Ужице, и у њему ирвалио и ойљачкао – айсану!

Још је комичнији податак да нису уцењивани само хајдуци него да је уцена обострана:

Неке ойасне хајдучке ілаве уцењене су и са по хиљаду дукаша. Овде се, међутим, доіаћа нешто ишо се ваљда није на свету никада није доіаћало: уцене расійисују и хајдуци. Они дукаше нуде за ілаве йошајника и обавештајца који их йроіоне.

Да је отпадништво и проверавање залудан посао и да се сва огрешења о сопствени род морају на крају искајати, показао је песник у завршници XIII главе у којој говори о коначном иселжавању Турака из Ужица:

По свој йрилици, у шој великој шурској сеоби је било више йошмомака йошурчених Срба, Абдулахових синова, неіо йравих Турака. Они који, йосле йроіасіи срјске државе, нису хшели да йоделе судбину сойсшвеноі народа, йрешли су у веру освајача. А йрешавши у веру освајача, йоделили су, на крају, и освајачеву судбину. Сшрадање, од којеі су из своје вере йобеіли у друіу, сусшшило их је у шој друіој вери йосле чешири века.

Овде можда има места и неком виталистички схваћеном историјском фатализму: од судбине се побећи не може, па кад је већ тако, гласио би коначан мада неисказан закључак, онда је боље са својима делити своју судбину него са туђином туђу, а исту!

Има један карактеристичан детаљ из времена аустроугарске окупације који се двапут десило, у оба рата и под обе окупације, дакле и

овог последњег 1941. Иако важе за цивилизоване нације и државе, и Аустријанци 1915. у Ужицу, и Немци по нацистичкој инвазији на Југославију 1941. раде савршено нецивилизоване ствари: као што су у Ужицу Аустроугари претворили гимназију у своју команду, немило-срдно избацујући напоље школски инвентар, књиге, табле, скамије, глобусе, хербаријуме, атласе, микроскопе итд., тако су и Немци у Другом светском рату, по многим местима у Србији, па и у Ужицу, свуда школе претварали у команде или касарне. Чудна нека »цивили-зацијска« навика Европљана кад се у туђој земљи појаве као окупатори! Уме наш песник на једном месту лепо да употреби догађај као неку врсту лајт-мотива. У глави VII (Окупација Ужица) говори на крају како окупатор почиње да скида звона са српских цркава и да их шаље у Крупове тополивнице у Есен, одакле се ускоро сва та звона враћају у Србију, али као топови. У глави X где се говори о победничком наступању српске војске кроз Србију, испред Ниша долази до судара са немачким трупама које су хитно пребачене из Белгије да би зауставиле напредовање савезничких и српских трупа. Док траје битка и разлеже се грмљавина топова.

(у њуцњави немачких шойова њовремено као да се чује нешто што њодсећа на звоњаву звона)

Сјајна поетска фантастика у завршном делу главе IV из VII одељка. Понавља се прича из Првог светског рата и аустроугарске окупације:

У зради Гимназије ујада једно одељење судетских Немаца, које демолира канцеларије и учионице, обија школску касу, сјаљује књи-ге, слике, маје и цртеже, и разбија и њросија све што нађе у физичком и хемијском кабинету. Ујавши у билошки кабинет, војни-ци њуцају у њрејариране буљине, орлове и дивље њашке, и у њрејари-ране лисице, веверице и јазавце.

Није заборавио ни подло понашање савезника према измодженој српској војсци. Епидемија тифуса коју су донели заробљени аустроугарски војници, захватила је и у црно завила целу Србију:

Црне вестии, које су досад са фронтѡва стѡизале војничким кућама, сада од кућа стѡижу војницима, на фронтѡве.

И сада долази мали исечак са огромног списка смрти која је немилице харала Србијом. Песник и за ове догађаје који су изазвали националну трагедију у Србији уме да нађе лапидарне речи да опип-љиво изрази трагику збивања. Он износи неколико карактеристичних случајева у којима се одсликава права античка трагедија: Милија Костадиновић добија одсуство да сахрани жену и троје деце и кад је то учинио, и сам се разболео, па су његови рођаци поред четири гроба ископали и пети – за Милију. Ђорђе Новаковић био је на мртвој стражи на фронту кад му је јављено да су му сви укућани помрли од

тифуса: кад је то чуо, Ђорђе се без иједне речи само сложио на земљу. Мртав. Песник овако завршава то црно поглавље летописа равнoг националној епопеји:

Нији је било здравих, да болесне лече, нији живих, да ѿмрле сахрањују. У ѿочешку се целим Златибором разлејала и разносила кукњава, а онда није имао ко ни да кука.

Сад ступају на сцену наши дични савезници:

Уместо да ѿој болесној војсци, и ѿом ѿоштрадалом народу, шаљу лекаре, лекове и болнице, савезници од њих ѿраже да ѿређу у офанзиву! И ѿо у какву офанзиву: да ѿродире ка Љубљани, како би ѿшим ѿродором омођућили Русима и Ишалијатима да сѿоје своје фронтѿове! Од ѿе офанзиве, наравно, неће бићи нишѿа.

Ево још једног примера асоцијативне технике лајтмотива, или тзв. *лајшмошѿивике*, коју примењује песник са особитим успехом и одговарајућим ефектима. У поменутој глави VI која је препуна црних вести јер је широм Србије и њених фронтава завладала смртоносна епидемија тифуса, реч епидемија је лајтмотив. Већ у следећој глави она се поново јавља, али сад већ не у трагичном него, хуморном, пејоративно-ироничном и сатиричном контексту и значењу. Кад су наине Аустроугари растурили Гимназију и претворили је у К.У.К. KREIS-KOMMANDU, нису се само на томе зауставили него су то своје К.У.К. почели свуда да стављају да би потврдили чија је власт и држава заувек дошла на ово тло, постала његов нови власник. Песник је то на овај начин описао и прокоментарисао:

Као да је завладала нека К.у.К-ејидемија, ѿо К.у.К. видеће се свуда ѿо ѿраду: К.у.К. на железничкој сѿаници, К.у.К. на ѿошѿи, К.у.К. на улазу у окружну болницу, К.у.К. на врашима војној мајацина, К.у.К. изнад улаза окружне жандармеријске, и К.у.К. изнад врашѿа окружне финансијске команде. К.у.К. на меморандумима, К.у.К. на ѿечашѿима. Као да је цео ѿрад, и све у њему, жшѿосано жиѿом новој власника: К.у.К.

Не може се замислити боља и тачнија, духовитија и ироничнија аналогија, али се ни издалека све не завршава на томе: забрањена је ћирилица, не само у Ужицу него у целој Србији, са намером да се затре свако сећање да су икад постојали српско писмо и српске књиге, српска писменост и српска култура. Окупацијски систем забрана и надзиравања обухватио је цео живот, за све је била неопходна дозвола окупаторских власти, а сваки прекршај окупаторових прописа и наредби кажњавао се интернацијом: ако је вољом аустроугарског окупатора Србија претворена у један велики затвор, тај исти окупатор је, ваљда у име европске цивилизације коју је доносио на Балкан, и своју земљу претворио у велико логориште посејавши по њој многобројне кажњеничке логоре за непослушне словенске народе и бунтовнике са Балка-

на, у првом реду за нас Србе и за Русе. Отимање и пљачка, звана »реквизиција«, постала је српска свакодневица. Док окупатор одвлачи из земље све што у њој роди или се плоди или може да послужи његовој индустрији, Србија је осуђена на глад и коприву као на ратни јеловник.

Јетка иронија на идеолошки карактер и побуде комунистичког устанка у Србији 1941. када Жикица Јовановић звани Шпанац убија на вашару у Белој Цркви два српска стражара, који мирно гурају поред себе бицикле пазећи да не дође до нереда:

Тако је српски устаник проширив Немаца почео убијањем Срба.

То би могао бити политички и патриотски мото целе књиге. Симовић не штеди ни другу, тзв. четничку или националистичку страну, и једној и другој страни у сукобу било је најважније питање ко ће после немачког пораза и слома преузети власт у Србији и целој тадашњој Југославији. Иако су се партизани, стицајем околности што су се активно сврстали на страну своје идеолошке земље матице, СССР-а, неупоредиво више од четника ангажовали у борби против Немаца, јер их Немци као совјетске савезнике ни за тренутак нису остављали на миру, главна ствар и побуда у тзв. народноослободилачкој борби била је идеолошке а не ослободилачке природе. Тиме се објашњава низ поступака који су тој борби давали карактер немилосрдног идеолошког рата, у коме је као жртва револуционарног терора пало безброј невиних жртава само зато што су једног дана могли постати, по процени црвених комесара, противници револуције. Ни Ужице није било поштеђено овог црвеног терора, ни за време рата ни одмах по његовом завршетку. То су поред страдања под Турцима и Аустроугарима, најтужније странице ове ужичке хронике.

У шренутику кад Немци коцпентиршу све своје снаге према слободној територији, сви фронтшови према Немцима се, сами од себе, распадају. Два покрешта ошшора, која су устала да се боре против окупашора, боре се између себе. У шим међусобним борбама партизани и четници су остваривали огромне ушшеде немачке муниције. Захваљујући њиховом међусобном убијању, многи немачки војници су остали живи, здрави и борбено ушшребљиви.

Ову горку иронију која открива сву бесмислицу идеолошког ратовања који се скрива под видом ослободилачке борбе, могао је да употреби као средство личне и колективне аутотерапије само неподмитљиви дух песника који не гледа у историју кроз острашћене идеолошке наочари и коме је страна логика и мотивација да се зарад парцијалних интереса и неког проблематичног побољшања социјалне стратиграфије у друштву ризикује егзистенција читаве нације.

Цела књига је прожета здравим, рекао бих готово »ерским« хумором који открива смешне стране ствари и у најозбиљнијим тренуцима. Таквим хумором, који почива и на асоцирању и повезивању познатих књижевних места светске литературе са стварним или анег-

дотски препричаним догађајима. Такав је и комични случај са врховним командантом партизанских одреда који се нашао у једној чистој људској улози да спасава сопствени живот не водећи рачуна што ће му тим бекством спасти с главе круна неустрашивог јунака:

Како Врховни командант зна да је мост миширан, он наређује да се аутомобил заустави, и излази да њега како њенкови, стиуивши на миширани мост, леће у ваздух. То јест, како се заједно са мишираним мостом прво дижу у ваздух, а пошто се, заједно са његовим остацима, с њреском стројошћавају у зајрејашћену реку. Међу њим, њенкови премо мишираној мосту прелазе, а ниједна од њихових миша не експлодира. Као да су леиње а не мие. Тенкови неомешано избијају на друм код Соколане, и њуном брзином настављају даље, њоред кафане »Злајан Прај« и Шмакића куће. Док је Врховни командант разочарано њледао како њенкови и мост не леће у ваздух, њему се већ њасно, на свећа сто њедесетак мейшара, њрмакао немачки стројачки строј, и он је њринућен да без кола, њрескачући неке њграде, и стројчи њѡурен премо неке ледине, њокуша да се домоће било каквој шумарка у коме би нестало. Да је читао Шекспира, веровајно би њовикао: »Републику за коња!«

Ово накнадно, ретроспективно осветљавање карактера и лика Врховног не заснива се ни на каквој произвољности или злурадости него на искуствима која је овај народ у послератном времену имао са својим некадашњим Врховним а потом првим и јединим председником републике. Једна једина, од Шекспира преузета и адекватно промењена реченица каже све не помињући ништа: читавим својим начином живота, репресијом и апсолутизмом, монархистичким сјајем и нечувеном раскоши овај прослављени вођа, који се из манијакалне опесије светском величином бавио »светском« политиком док се земља изнутра суновраћивала у пропаст, показао је до чега све може да доведе земљу и народ необуздана и незаустављива властодржачка себичност. Може ли се она лепше, тачније краће и црнохуморније дефинисати од прилагођеног и осавремењеног Шекспировог стиха:

Републику за коња!

Ова хроника није писана ни са каквим намерама да заузима пристрасне ставове или оповргава друкчија мишљења у непрекидним идеолошким и политичким зађевицама које се воде у српском народу откад он постоји као организована нација и као државна структура. Она не држи ничију страну, а ако та страна ипак постоји, онда са то једино интереси српског народа. Она говори отворено и беспошгедно о кризама нашег националног бића не да би их продубила него да би указала колико је класна тесногрудност и парцијализација националног интереса ствар погубна по будућност једног народа. Исто тако, колико је опасна свака визија новог поретка и новог пројекта друштвеног и државног преуређења која се заснива на кидану историјског и

културног континуитета и нихилистичком рушењу свих духовних вредности које је један народ створио и који су му били интимна и ободравајућа потпора у најцрњим данима борбе за голи егзистенцијални опстанак. Доћи у једну средину чила скока и празних ценова са утопистичким паролама и револуционарним нихилистичким заносом који кида све коренове да би посејао право и једино семе благостања и друштвене среће, натерати један народ да руши све што је дотле створио како би на рушевинама постојећег градио нови свет, бацити под ноге традиционалне и осведочене моралне и људске вредности, прогласити магловити и, како се показало, лажни циљ јединим мерилом које допушта сва средства, па и она за којима посеже само рашчовечена патологија зла – било је то опасно коцкање судбином народа за које се историји плаћа тежак, можда неискупив данак не само у крви генерација које су улудо страдале с обе стране идеолошког фронта, него и у духовној и физичкој виталности која готово да се исцрпила у беспошtedном расипању енергије на један пројекат који су далековиди, видовити или једноставно непристрасни људи од почетка видели као погубну химеру. А баш ти ће платити цех зато што су даље видели:

Ујуџу се, у редовима за њај хлеб, смрзавају две врсте грађана: једни се, ујркос хладноћи и несјашинци, радују победи, и треју се на свейлој будућности коју она обећава; а друћима је двосјруко хладно: од зиме, и од сазнања да ће њо шјо ови јладни ојшмисћи данас, 1944, еуфорично виде као свейлу будућност, њихова оседела деца сујра, 1994, резитирано јледаћи као изјубљено време и мрачну јрошлост.